

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.9

УДК 321.017.21:32(460)

ФРАНКІСТСЬКА ІСПАНІЯ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ДЕСАРРОЛЬІЗМУ ТА «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

Іваницька О.П., д. і. н., професор, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

У статті зазначається, що особливий науковий та прикладний інтерес становить стратегія переходу Іспанії від автаркії до ринкової економіки. Вивчаються його механізми, особливості та здобутки. Одним із мотивів реалізації переходу до ринкової стратегії було, вказується у статті, нагромадження негативної соціальної енергії у суспільстві, що проявилось у страйковій боротьбі, виконанні завдань автаркії, зростанні інфляції й споживчих цін тощо. Авторка наголошує на тому, що успіхові в реалізації стратегії ринкової економіки сприяло набуття Іспанією повноцінної суб'єктності у міжнародних справах, співпраця з міжнародними фінансовими організаціями, яка аналізується у статті. У науковій розвідці аналізуються механізми запровадження ліберальної економіки, вказується, що режим зробив ставку під час другого етапу соціально-економічної політики на технократів, які розпочали з адміністративних реформ, а саме: ухвалено закон про юридичний режим державного управління, за яким було створено міністерство в справах уряду, в обов'язки якого входило розробляти закони, програми, проекти, врегульовувати конфлікти між урядовими структурами, запроваджено посаду заступника голови уряду, почалася реалізація планів економічної стабілізації тощо. Запровадження ринкових механізмів було успішним і призвело до високих темпів зростання і «економічного дива». Робиться висновок, сутність якого полягає у революційному результаті «економічного дива», а саме, у появі впливового середнього класу, який став запорукою і стабілізаційною основою трансформації і унікального переходу Іспанії від авторитаризму до повноцінної демократії.

Ключові слова: ринкова економіка, плани економічної стабілізації, десаррольїзм, опусдеїсти, МВФ, технократи, економічне диво.

Ivanicka O. P. Franco's Spain in the period of transition to the market economy, desarrrollism and the "economic miracle"

The article notes that the strategy of Spain's transition from autarky to a market economy is of particular scientific and applied interest. Its mechanisms, features and achievements are studied. According to the article, one of the motives for implementing the transition to a market strategy was the accumulation of negative social energy in society, which manifested itself in the strike struggle, the fulfillment of autarky tasks, the growth of inflation and consumer prices, etc. The author emphasizes that the success in the implementation of the market economy strategy was facilitated by Spain's acquisition of full subjectivity in international affairs, cooperation with international financial organizations, which is analyzed in the article.

The scientific research analyzes the mechanisms of the introduction of a liberal economy, it is indicated that the regime made a bet during the second stage of socio-economic policy on technocrats, who started with administrative reforms, namely: the law on the legal regime of state administration was adopted, according to which the ministry of affairs was created of the government, whose responsibilities included developing laws, programs, projects, settling conflicts between government structures, the position of deputy head of government was introduced, the implementation of plans for economic stabilization, etc. began.

The introduction of market mechanisms was successful and led to high growth rates and an "economic miracle". A conclusion is drawn, the essence of which lies in the revolutionary result of the "economic miracle", namely, the emergence of an influential middle class, which became the guarantee and stabilizing basis of the transformation and unique transition of Spain from authoritarianism to full-fledged democracy.

Keywords: market economy, economic stabilization plans, desarrrollism, opusdeists, IMF, technocrats, economic miracle.

З першими успіхами стратегії автаркії та державного регулювання, відбудовчими економічними процесами франкістський режим зазнав з середини 50-х років серйозних випробувань. Річ у тім, що величезні грошові видатки спричинили дефіцит державного бюджету, уряд змушений був вдаватися до перманентних емісій паперових грошей, що, у свою чергу, викликало інфляцію та зростання цін. До цього додалася холодна зима 1956 року, яка знищила весь урожай цитрусових, які склали 20 відсотків іспанського експорту. В лютому три тижні трималися морози: в Мадриді 14 – 15 градусів нижче нуля, у Вальядоліді – 17, Бургосі – 18. Ситуація була настільки драматичною, що міністр торгівлі Арбурау, стурбований зменшенням валютних надходжень, мав намір відновити картки на пальне. Неврожай спричинив перебої в постачанні харчових продуктів: зникла картопля, олія. Уряд вдався до імпорту замороженого м'яса з США та Аргентини, картоплі з Данії та Голандії. Особливо важливим було забезпечити село насіннєвою картоплею. Але імпорт скорочувався через настання кризи валюти. Ціни росли: за два роки – на 40 відсотків. Щоб зменшити соціальну напругу, міністр праці видав декрет про підвищення зарплати на 25 – 27 відсотки, а в деяких інших секторах навіть більше. Та інфляція, яка вийшла з-під контролю, «з'їдала» підвищення зарплатні. В країні накопичувалася негативна соціальна енергія [1, р. 180–181].

Проте причини соціально-економічної та фінансової напруги були глибшими, аніж здавалося на перший погляд. Наприкінці 50-х років все очевиднішим ставало, що політика автаркії вичерпала себе, більше того, вона продукувала негативні явища: валютно-фінансову неспроможність країни, вузькість внутрішнього ринку, неучасть у міжнародному поділі праці. Так, валютні запаси знизилися з 220 млн доларів у 1955 році до 57 млн у 1958 році, дефіцит торговельного балансу досяг у 1957 році рекордної цифри – 387 млн доларів. Режим опинився на грані банкрутства щодо виконання міжнародних фінансових зобов'язань [2, с. 492; 1, р. 188–190; 3, р. 139–140].

Економічні прорахунки або, точніше, подальша неспроможність автаркії, яка, власне, виконала своє завдання, спричинили серйозні соціальні проблеми. На черзі дня постало питання про невідкладну заміну панівної економічної моделі в Іспанії і пристосування національного економічного життя до господарської системи передових європейських країн. Тим більше, що, починаючи з другої половини 1950-х рр. і з входженням Іспанії в міжнародні співтовариства, в середині країни поступово послаблювався державний контроль над економічним життям, що породжувало значний адміністративний хаос.

Іспанський каудильйо зробив несподіваний хід: пов'язав долю режиму і свою з «Опус деї».

Для більшості наших співвітчизників ім'я засновника цієї організації Хосе Ескриви де Балагера і назва його книги «Шлях» і досі невідомі. Лише згадка про католицький орден «Опус деї» («Божа справа») викликає якісь примарні асоціації, щось зв'язане з «таємничими силами імперіалізму», «всесвітньою змовою» та масонством.

Хосе Ескрива де Балагер (1902–1975) народився в іспанському містечку Бабастро. Юридичну освіту здобув у Мадридському університеті. Мав учений ступінь доктора права. Проте його приваблювала не стільки світська кар'єра, як високе апостольське служіння. В 1925 році відбулася висвята Хосе Ескриви де Балагера в сан священника. Тоді ж він приступив до роботи над своєю славнозвісною книгою, а згодом заснував нову релігійну організацію. 1941 року організація дістала церковний статус. Після війни католицький орден «Божа справа» був визнаний Святим Престолом. На цей час вплив цього ордену поширився далеко за межі Європи. Головна мета «Опус деї» полягала у відродженні католицизму. Вона поєднувала у собі ознаки «закритої» і разом з тим «відкритої» організації. Це досягалося шляхом запровадження багатоступеневого членства з різним статусом, різними обов'язками та привілеями. Загалом «Опус деї» орієнтувався на те, щоб її члени жили світським життям, обирали професії і таким чином ставали членами громадянського суспільства.

Лейтмотивом максим (повчань) книги Х. Ескриви де Балагера «Шлях» є праця, її звеличення, освячення, перетворення в божу справу, в «опус деї». «Вчись, працею!» – цією настановою починається чимало максим «Шляху». Професійний обов'язок, професіоналізм оцінюються в праці як ознаки найвищих чеснот людини, що обрала «дорогу апостола». За повчаннями Х. Ескриви де Балагера, духовну досконалість можна досягти лише наполегливим навчанням, високою освітою та культурою [4, с.35].

Ось із такою організацією та її принципами по'язав своє життя і діяльність каудильйо. Тоді під впливом «Опус деї» перебували вже чимало високопоставлених інтелігентів, менеджерів та політиків франкістської Іспанії, що врешті-решт забезпечило їм широку участь у державних справах. 25 лютого 1957 року каудильйо сформував новий уряд, в якому основні посади в господарських міністерствах зайняли опусдеїсти. Преса спочатку кваліфікувала їх як технічних спеціалістів, а згодом – як технократів. А. Ульєстрес, університетський професор економіки, приймаючи повноваження міністра торгівлі, заявив: «Мій досвід у сфері приватного підприємництва завжди повертає мене до почуття реальності й практичного життя». У такому ж дусі висловився і міністр з координації економіки Вільяльві: «Не очікуйте від міністерства і від цього уряду спектаклю або чудес». Але чудеса сталися, оскільки це не була проста зміна команди, це була зміна політики. Якщо сам каудильйо не знав, що робити в економіці, зате він знайшов тих, хто знав не тільки що робити, але і як робити [5, р. 252].

Тоді ж, у другій половині 50-х – на початку 60-х років, франкістська Іспанія повністю вийшла з міжнародної ізоляції, стала членом ООН та її різноманітних органів і спеціалізованих установ, зокрема Організації європейської економічної співпраці, Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку

реконструкції та розвитку.

Важко сказати, чи передбачав каудильйо всі обриси своєї майбутньої економічної політики. Він побоювався цілковитої відмови від директивної економіки, що могло породити хаос. До того ж Франко завжди відчував відразу до лібералізму і це почуття поширювалося в нього і на економіку. Наймовірніше, даючи дорогу опусдеїстам, генералісимум сподівався пристосувати режим до тодішніх умов.

Найконсервативнішим виявився Карреро Бланко, який покладався лише на автаркію та загальну мобілізацію природних ресурсів. З ним солідаризувався Суансес, директор ІНІ. Щоправда, Карреро Бланко підтримав каудильйо в його діях, і саме він організував урядову команду з молодих професіоналів-технократів. Найщирішими прихильниками радикальних змін були члени «Опус деї»: міністр фінансів Наварро Рубіо, адвокат за фахом, вже згадуваний Ульяєстрес та Лауреано Лопес Родо, монархіст, професор адміністративного права, висуванець Карреро Бланко. Саме ця трійця визначила економічне майбутнє країни. Молоді й енергійні міністри сприяли створенню нового іміджу франкістського режиму. Вони ініціювали ліберальну економічну політику, запровадили новий стиль управління, без пихатості та риторики, що було характерно для міністрів-автарктистів. У суспільстві по-різному тлумачили прихід до влади технократів: то як захоплення влади опусдеїстами, то як «хитрий хід Франко». Але фактично це була відповідь каудильйо на потребу часу.

Міністри-технократи були налаштовані рішуче, хоча інколи їм бракувало єдиної цілісної та погодженої програми. Почали вони з адміністративної реформи. В лютому 1957 році Лопес Родо підготував закон «Про юридичний режим державного управління», який був схвалений влітку того ж року. За цим законом було створено міністерство в справах уряду, в обов'язки якого входило розробляти закони, програми, проекти, врегульовувати конфлікти між урядовими структурами. Введено також посаду заступника голови уряду, ним став Карреро Бланко. Лопес Родо, розуміючи, що життєздатність режиму цілком залежить від особистої присутності каудильйо, прагнув перетворити його в більш надійну структуру інституцій, що спирається на конституційні закони. Наступним кроком став закон (1958 рік) про укладення колективних договорів, спрямований на попередження страйків. У 1958 році був укладений один колективний договір, у 1959 – 179, у 1962 – 412. Наварро Рубіо вдалося затвердити державний бюджет на 1958 рік з профіцитом. Він провів також податкову реформу, яка збільшила фінансові надходження у бюджет, запровадив єдиний реальний обмінний курс песети (42 песети за один долар), скасувавши нереальний офіційний курс (5 песет за один долар), відкрив, хоча і невеликі, але можливості для надходження іноземного капіталу. Цим, власне, завершилася перша фаза реформ [1, р. 193; 6, р. 481–484; 2, с. 504–506].

Друга фаза почалася з переговорів Наварро Рубіо з Міжнародним валютним фондом про підготовку плану економічної стабілізації для Іспанії. Франко відбувся реплікою: «Ще не прийшов час». Міністру фінансів довелося докласти немало зусиль, щоб переконати каудильйо у протилежному. Він згадав карткову систему, нестачу палива і нарешті висловив намір подати у відставку. Каудильйо не міг збагнути вимогу МВФ щодо нової конвертації песети, яка дозволяє іноземцям купувати за один долар в Іспанії більше, ніж іспанцям в США. Тоді Рубіо у відчай запитав: «Допустимо, що ми повернемося до карток, але що з нами буде, якщо від морозу знову загине урожай апельсин?». Міністр зачепив найчутливішу струну в серці каудильйо, він хотів бачити Іспанію процвітаючою, а іспанців заможними. Франко здався і дозволив офіційні переговори з МВФ. Відтепер, ставши на бік технократів, генералісимум послідовно захищає цих міністрів від критики, а згодом визнає, що цей план треба було втілювати в життя раніше. Він погодився навіть на те, що завжди вважав «свята святих», – скорочення військового бюджету. В липні 1959 року було підписано «План економічної стабілізації», який передбачав виконання програми-мінімуму: поступове скасування адміністративного контролю над господарською діяльністю, цінами та зарплатою, девальвацію песети з 42 до 60 песет за один долар, її конвертацію, ліквідацію дефіциту державного бюджету, відмову від обмежень у зовнішній торгівлі та переведення імпорту на режим митного регулювання. Коли генсек Руху Арресе, якого Франко залишив в уряді на посаді міністра житлового будівництва, почав публічно критикувати Рубіо та його реформи, каудильйо відправив його у відставку і засвідчив цим, що особиста відданість того чи іншого урядовця не може конкурувати з реальними потребами держави. Підтримуючи технократів, генералісимум прощався зі своїм минулим. Влітку 1960 року він сказав Пакону, брату у других: «Без політики стабілізації ми стали б банкрутами і потрапили до рук спекулянтів, які підвищили б вартість життя» [7, с.367-368].

Упродовж перших півтора років дії «плану» ситуація в країні не змінилася, більше того, почався спад промислового виробництва, зросло безробіття через закриття нерентабельних підприємств, не поліпшилася вартість життя. З 1960 року почалася масова міграція іспанців до європейських країн; за 10 років виїхало майже 1 млн осіб. Лише з середини 1961 року Іспанія вступила у смугу промислового піднесення, яке тривало упродовж десятиріччя. Позиції опусдеїстів зміцнювалися: в новому уряді, сформованому 1962 року, їх було чотири (Лопес Родо був призначений головою комітету з планування та розвитку), а в уряді, створеному восени 1969 року – їх вже було десять [1, р.195; 6, р. 491].

Перші успіхи «плану» були переконливими: вже у 1961 році досягнуто позитивного балансу державного бюджету; іноземні інвестиції зросли з 12 млн доларів у 1958 році до 86,6 млн у 1960, за ці ж роки подвоїлося кількість туристів: з 3 млн осіб до 6 млн, яка і надалі продовжувала зростати. Після перших успіхів каудильйо перестав вагатися, все більше переконувався у правильності свого вибору.

1 жовтня 1961 року генералісімус святкував 25-річний ювілей свого керівництва Іспанією. Йому виповнилося 68 років, він мав гарне здоров'я, ніщо не загрозувало його владі. Найвідраднішими були успіхи в економіці, про які Франко говорив як про найбільшу справу ХХ століття. У новорічному посланні до нації розповів про план стабілізації та економічні показники, сипав цифрами [3, р. 146; 1, р. 195; 6, р. 487].

1964 рік став роком справжнього економічного пробудження країни. Був прийнятий перший, розроблений Лопесом Родо, чотирирічний план розвитку (десаррольйо), 1968 року – другий, а 1972 – третій (за зразок слугувала французька модель планування). Для виконання першого плану Франко призначив міністром промисловості блискучого 38-річного морського інженера, переконаного десаррольїста Грегоріо Лопеса Браво. А коли з'ясувалося, що стосунки між міністром та директором ІНІ Суансесом не склалися, він відправив Суансеса у відставку. Каудильйо забув про свої симпатії до автаркії і в березні 1962 року сказав Пакону: «Ми йдемо до «Спільного ринку» без поспіху і нервозності» [8, р. 358; 1, р. 195].

Яскравий приклад ефективності нової економічної політики наводить німецький публіцист В. Ламздорф. На його думку, радикальний перелом стався тоді, коли, здавалося, на другорядну посаду міністра інформації та туризму було призначено 40-річного Фрагу Ірібарне, вишуканого та елегантного професора права. Новий міністр скасував спочатку чинну систему максимальних цін на туристичні послуги і запровадив вільне ціноутворення (з тією умовою, що клієнт заздалегідь знає ціну, яку йому запропонують). Були визначені мінімальні вимоги для користування знаками якості (від однієї до п'яти зірок для готелів, «вилко» для ресторанів). Конвертація іспанської песети встановилася на такому рівні, що іспанські ціни виявилися для іноземців казково низькими. Крім того, Фрага вдався до реклами у розвинутих країнах якраз у роки економічного піднесення в них, що викликало туристичний бум довкола Іспанії, яка здобула славу першої туристичної держави. Туристи заново відкривали для себе цю країну, її людей, побут, культуру, їх приваблювала дшевізна життя, низькі ціни в порівнянні з тими, що були в їхніх країнах [12, р. 73; 3, р. 162; 9, р. 59].

У контексті іспанської історії успіхи десаррольйо були епохальними, в світі заговорили про «іспанське економічне диво». Впродовж 1961–1975 років, які називають роками розвитку, економіка Іспанії зростала щорічно на 7 відсотків, швидше, ніж у будь-якій країні капіталістичного світу, крім Японії. У 1975 році, коли помер каудильйо, динаміка росту виробництва в деяких галузях була феноменальною. Наприклад, випуск автомобілів збільшився протягом 1962–1974 років з 67 тисяч до 707 тисяч. За ці ж роки потроїлося виробництво електроенергії, сталі, цементу. За історично короткий час Іспанія перетворилася з відсталої, переважно аграрної країни в індустріально-аграрну, посівши у 1972 році за розміром валового внутрішнього продукту 5-е місце в Західній Європі і 8-е в капіталістичному світі. Але найкрасномовнішим показником економічного статусу країни стало зростання національного доходу на душу населення. В Іспанії він зріс за роки розвитку з 517 доларів на одну особу до 1300 доларів у 1975, а частка заробітної плати склала у валовому внутрішньому продукті 64 відсотки, що поставило її на один рівень з провідними європейськими країнами. Реальна зарплата у працівників промисловості щорічно зростала упродовж 1965–1975 років на 7,9 відсотка. За цей же період середня зарплата подвоїлася. Мінімальна заробітна плата склала 5000 песет на місяць, а середня зарплата кваліфікованого робітника становила від 12 до 18 тисяч песет. У вересні 1975 року Іспанія мала 300 тисяч безробітних, тобто третину від кількості безробітних у Франції [8, р. 359].

Хоча каудильйо не збирався перетворювати Іспанію на туристичну «Мекку», побоюючись руйнівного впливу іноземців, все ж туризм перетворився в цілу індустрію. Іспанія багатіла, продаючи своє сонце, море, пісок. З 1950 по 1961 рік кількість туристів щороку збільшувалася на 15–20 відсотків. В 1961 році в країні побувало 7 млн 300 тисяч осіб, унаслідок чого до державної скарбниці надійшло 335 млн. доларів, в 1973 – вже 33 млн туристів, які залишили в Іспанії 2 млрд 600 млн доларів. У 1974 прибуток від туризму склав 3 млрд доларів. Крім того, іспанські іммігранти переказали того року своїм родичам 700 млн доларів. Зовнішньоторговельний обіг зріс з 1960 по 1973 рік з 1446 млн до 14662 млн доларів, а золотовалютні запаси Іспанії склали у 1972 році 5 млрд доларів [8, р. 356–358].

Зміни у сільському господарстві були ще більш разючими, ніж у промисловості. Хоча проблеми на селі залишалися, воно набрало разом із тим сучасного вигляду. Лише за десятиріччя (1960–1970) кількість тракторів в іспанському селі зросла у 5 разів, комбайнів – у 6,5 рази; врожайність бавовни з 1930 по 1974 рік зросла більше як у 5 разів, кукурудзи – в 2 рази, ячменю – в 1,5 разів, пшениці – на третину. Наближення Іспанії до розряду індустріально розвинених країн закономірно спричинило кризу традиційної агрокультури, що конкретно проявилася у поступовому переході надлишку сільського населення в промисловість. Спочатку в міста йшли сільськогосподарські робітники, пізніше орендарі і, нарешті, частина дрібних власників. Щодо кількості селян, які мігрували в міста та за кордон протягом 1960–1974 років, немає єдності: від максимальної в 2,5 млн до мінімальної в 1,5–1,3 млн осіб. Це означає зменшення частки селянства в загальній кількості працездатного населення країни з 41,3 відсотка до 23. Ці показники є типовими для країн, що прискорено піднімаються до рівня індустріально розвинених, а сам процес закономірний: іспанська економіка, переважана чотирма чи п'ятьма мільйонами селян, просто не змогла б існувати в контексті європейського капіталізму. Тих, хто нарікав, що індустріалізація зруйнувала ідилічну рівновагу в іспанському селі, варто віднести до категорії емоційних романтиків, які спрощують і примітивізують ситуацію. Загалом же населення Іспанії збільшилося протягом 1936–1975 років з 25 до 35 млн осіб [10, р. 105–106; 7, с. 370–371].

Нарешті згадаємо чи не найголовніший революційний фактор, що став результатом іспанського «економічного дива». Це поява численного і впливового середнього класу – «дрібних і середніх власників, промисловців та торговців, службовців, технічних спеціалістів і кваліфікованих робітників». Він став стабілізаційною основою суспільства.

Політика лібералізації та модернізації «революціонувала спосіб життя іспанців». Якщо на початку 60-х років телефон, телевізор, автомобіль були рідкістю, доступною лише заможним сім'ям, то у 1970-х роках до цих благ цивілізації долучилася більшість іспанських родин. За 60-і роки кількість сімей, що придбали холодильники, зросла з 4 до 66 відсотків, пральні машини – з 19 до 52 відсотків. На початку «економічного дива» тільки один зі ста іспанців мав автомобіль, в 70-х – один із десяти [11, с.121; 9, р 55].

Ще у 40-х роках було започатковано скромну систему соціального захисту, яка поширювалася спочатку на робітників промисловості та сфери обслуговування. В 1964 році до неї було включено сільське населення – 2 млн осіб; в 1971 році – дрібні власники. Щоправда, виплати були ще невисокі. Про якісне зростання рівня життя іспанців говорить модифікація харчового раціону іспанських родин. Якщо у 1958 році половина родинного бюджету йшла на придбання продуктів харчування, то вже у 1971 – лише третина. Змінився раціон: його склали 115 кг хлібобулочних виробів, 20 кг м'яса, 7 яєць, 61 кг молока, 18 кг цукру на одну людину у 1961 році та 45 кг м'яса, 14 яєць, 85 кг молока, 28 кг цукру – в 1971 році. У 1963 році був встановлений міжгалузевий мінімум зарплати, який до 1975 року зріс у 4 рази [6, р. 503–503; 110, р. 106; 7, с.371-372].

Успіхи у сфері освіти та медицини стали доказом великої трансформації суспільного життя. З 1936 по 1974 рік неписьменність знизилася з 25 відсотків до 6. На початок 1970-х років початковою освітою було охоплено всіх дітей, за винятком тих, які жили ізольовано в горах; кількість університетів подвоїлася, а студентів збільшилося в 10 разів. Показником рівня розвитку медичного обслуговування може бути такий приклад: дитяча смертність на кожну 1000 народжених неухильно знижувалася: зі 123 дітей у 1930 році до 18 – у 1974 році. За цим показником Іспанія випереджала Великобританію та США [11, с. 45; 8, р. 359; 6, р. 504–505].

Загалом у 1960–1970-х роках відбулася суттєва трансформація франкізму у бік демократизму та ринкової економіки. За цих умов сталося радикальне обмеження функцій держави, виробився той мінімальний рівень громадянської свідомості, злагоди, якого було достатньо, щоб політичними засобами розв'язувати конфлікти, які виникали між різними соціальними групами населення в процесі розподілу благ і ресурсів та у зв'язку з різницею у вартісних орієнтаціях. У міру розвитку цих відносин та супутніх йому процесів суспільство звільнялось від синдрому авторитаризму. Найголовніший революційний результат іспанського «економічного дива» полягав у появі численного та впливового середнього класу, який став стабілізаційною основою суспільства, його мирної трансформації в повноцінне, демократичне.

Бібліографічний список:

1. Barrassar Bartolome. Franco. Madrid: EDAF, 1996. 367 p.
2. Престон Пол. Франко: Біографія. Пер. с англ. Ю.В.Бехтина. М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 1999. 702 с.
3. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936–1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 2001. 238 p.
4. Балагер Эскрива Хосе де. «Путь» (избранное). Латинская Америка. 1991. №12. С.29-37.
5. Gallo Max. Spain under Franco. New York: E.P. Dutton & Company, ins., 1974. 391 p.
6. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
7. Іваницька О.П. Іспанія у XX-XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 600 с.
8. Descola Jean. Oh Espana. Barcelona: Sibireria Editorial Arcos, S.A., 1976. 477 p.
9. Esteban Jorge de y Guerra Luis Lopes. La Crisis del Estado franquista. Barcelona: Planeta, 1977. 238 p.
10. Ruiz David. La Dictadura franquista. 1936-1975. Oviedo: Dopesa, 1978. 164 p.
11. Амандо де Мигель. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя. Москва: Прогресс, 1985. 432 с.
12. Vilar S., Cierva R. de la. Pro y contra Franco. Barcelona: Planeta, 1985. 279 p.

References:

1. Barrassar Bartolome. Franco. Madrid: EDAF, 1996. 367 p.
2. Preston Pol. Franko: Biografiya. Per. s angl. Yu.V.Behtina. M.: ZAO Izd-vo Tsentropoligraf, 1999. 702 s.
3. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936–1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 2001. 238 p.
4. Balager Eskriva Hose de. «Put» (izbrannoe). Latinskaya Amerika. 1991. #12. S.29-37.
5. Gallo Max. Spain under Franco. New York: E.P. Dutton & Company, ins., 1974. 391 p.
6. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
7. Ivanytska O.P. Ispaniia u XX-XXI storichchiakh: monohrafiia. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2017. 600 s.
8. Descola Jean. Oh Espana. Barcelona: Sibireria Editorial Arcos, S.A., 1976. 477 p.
9. Esteban Jorge de y Guerra Luis Lopes. La Crisis del Estado franquista. Barcelona: Planeta, 1977. 238 p.
10. Ruiz David. La Dictadura franquista. 1936-1975. Oviedo: Dopesa, 1978. 164 p.
11. Amando de Migel. 40 millionov ispantsev 40 let spustya. Moskva: Progress, 1985. 432 s.
12. Vilar S., Cierva R. de la. Pro y contra Franco. Barcelona: Planeta, 1985. 279 p.